

KOVÁCS BÁLINT

Emberi jogok a nemzetközi beruházásvédelemben: védekezéshez is kevés?*

Human Rights in International Investment Protection. Too Little for Defence?

Abstract: The study examines the interface between human rights and investment protection from the perspective of the content of international investment protection, bilateral and multilateral conventions, and the arbitration jurisprudence that has developed in relation to them. It is found that investment protection conventions do not, in principle, contain human rights content, but that some arbitral tribunals do not reject the implicit application of such content in their context. The paper lists several cases where there has been human rights content considered that can be integrated into investment protection, noting that further, mainly multilateral, conventions are needed to reconcile effective fundamental rights protection with investment protection.

Keywords: human rights, investment protection, arbitration, jurisdiction, international trade

Összefoglaló: A tanulmány a nemzetközi beruházásvédelmi, bilaterális és multilaterális egyezmények tartalma, illetve a velük kapcsolatban kialakult választottbíróági joggyakorlat szemszögéből vizsgálja az emberi jogok és beruházásvédelem ütközésének határterületeit. Megállapítást nyer, hogy a beruházásvédelmi egyezmények főszabály szerint nem rendelkeznek emberi jogi tartalommal, azonban egyes választottbíróóságok ilyen tartalom implicit alkalmazását vonatkozásukban nem vetik el. A tanulmány több esetet sorol fel, amelyben tapasztalható a beruházásvédelemben integrálható emberi jogi tartalmak figyelembevétele, megjegyezve, hogy további, elsősorban multilaterális egyezmények szükségesek a hatékony alapjogvédelem beruházásvédelemmel való összeegyeztetésére.

Kulcsszavak: emberi jogok, beruházásvédelem, választottbíráskodás, joghatóság, nemzetközi kereskedelem

* A tanulmány megjelenését az EFOP-3.6.1-16-2016-00022 Debrecen Venture Catapult Program című pályázat támogatta.

1. Bevezető gondolatok

A nemzetközi beruházásvédelmi egyezmények elsődleges célja a külföldi tőke bevonása az általuk biztosított védelmi rendszer garanciáira támaszkodva. Mára viszont már többen is úgy tartják, hogy ez egy aszimmetrikus rendszerré nőtte ki magát, amelyben a befektetők előnyös helyzetben találják magukat az államokkal és különösen a közérdekkel szemben. A rendszer torzulása nem csak a „Globális Dél” államai által hangoztatott álláspont; a többnyire fejlett, inkább tőkeexportáló, ún. „Globális Észak” államai is elismerték, hogy a rendszert meg kell reformálni. Ezt főképp miután az utóbbiak ellen is születtek elmarasztaló választottbírószági döntések.

Az egyezmények új generációja tartalmazza a rendszer egyensúlyba helyezésére vonatkozó szándékok nyomait: ezek az egyezmények nemcsak a beruházásvédelemre és a tőke áramlásának ösztönzésére összpontosítanak, hanem a tőke belépésének, a befektetés működésének feltételeire vonatkozó előírásokat is tartalmaznak. Így a közelmúltban létrejött egyezményekben nemcsak a tőke védelmére, tehát a befektetők jogosultságaira, hanem azok *kötelezettségeire* vonatkozó előírásokat is találhatunk. A jogok és kötelezettségek egyensúlya a rendszer legitimitása szempontjából létfontosságú kérdés, ugyanis minden érdekelt fél támogatását szükséges megnyerni, amennyiben a cél a rendszer hosszú távú fennmaradása. Az új generációs egyezmények egyebek mellett környezetvédelemre, munkavédelemre, az emberi jogok tiszteletben tartására vonatkozó előírásokat is tartalmaznak, illetve esetenként mindezeket egy átfogó vállalati társadalmi felelősségvállalásra vonatkozó záradék formájában is magukban foglalják.

Jelen tanulmány a nemzetközi beruházásvédelem és az emberi jogok metszéspontjaira összpontosít, e témakört különösen a beruházásvédelmi egyezmények és az ezekhez kapcsolódó joggyakorlat irányából közelíti meg. Az egyezményi előírások sokfélesége a nemzetközi beruházásvédelem atomizáltságát tükrözi: a megoldások szinte annyifélek, mint ahány egyezmény van. E tanulmányban bemutatásra kerül néhány, az egyezményekben rejlő megoldás, amelyek között van példaértékű, de van olyan is, amely – bár az emberi jogokról említést tesz – a nemzetközi emberi jogi normák betartását továbbra is a befektetők jóindulatára bízta.

De mindezek kivételek: a beruházásvédelmi egyezmények nagy többsége még csak ajánló jellegű előírásokat sem tartalmaz, az emberi jogokat pedig meg sem említi. A beruházásvédelmi választottbíráskodásban (*investment treaty arbitration* – a továbbiakban ITA) az emberi jogokra vonatkozó előírások érvényesülése a különböző egyezményi előírások hatékonyságát tükrözi, és nem fest jó képet a helyzet állásáról.¹ E tanulmányban bemutatott új generációs egyezmények kapcsán megjegyzendő az is, hogy a hozzájuk kapcsolódó értelmezések kimunkálásához valószínű, hogy több évet kell majd várni a megfelelő jogvita felmerüléséig, majd annak letárgyalásáig. Csak ezután találják meg ezek az innovatívnak számító előírások a megfelelő helyüket e joggyakorlat által dominált téren.

1 Az emberi jogokról a joggyakorlatban lásd: Silvia STEININGER: *What's human rights got to do with it? An empirical analysis of human rights references in investment arbitration*, Leiden Journal of International Law, 2018, 31, 33–58.

Leggyakrabban a beruházásvédelmi jogvitákban emberi jogokra utaló kérdések olyan esetekben merülhetnek fel, amikor a befektetést fogadó állam az állampolgárai emberi jogainak védelmét szolgáló intézkedéseket foganatosít, amelyekkel ugyanakkor nemzetközi beruházásvédelmi egyezményekben rögzített befektetői jogokat is megsért. Továbbá olyan esetekben is felmerülhetnek, amikor a befektető tevékenységei során emberi jogokat sért. Ilyenkor feltevődik a fontos kérdés, hogy mi okból lehet szükséges emberi jogi előírásokat beruházásvédelmi egyezményekbe belefoglalni, ugyanis az ilyen egyezmények célja elsődlegesen – amint már említettem – a beruházók és beruházásaik nem-üzleti kockázatokkal szembeni védelme. Az sem mellékes, hogy nemzetközi szinten több olyan egyezmény és intézmény is van, amelyek az emberi jogok védelmét szolgálják, illetve hogy a legtöbb állam ezeknek részese, tehát a további szabályozások szükségességének kérdése valóban találónak tűnik. Annak okán, hogy a nemzetközi beruházásvédelemben az egyezmények főképp a befektetők védelmét szolgálják, illetve hogy az államoknak emberi jogi kötelezettségeik is vannak állampolgáraikkal szemben, az egy időben és egymással szemben felmerülő befektetői és állampolgári érdekek közötti konfliktusban nem mindig egyértelmű, hogy melyik nyer elsőbbséget. A döntést ilyen esetekben politikai és pénzügyi megfontolások mentén hozzák meg.

Ez az egyik elsődleges indok arra, hogy miért érdemes emberi jogi előírásokat beruházásvédelmi egyezményekben is szerepeltetni. Megállapítható, hogy a nemzetközi beruházásvédelem terén felmerülő jogviták rendezésekor általában véve a választottbírók az államok egyezményi kötelezettségeit kiterjesztették; a nemzetközi jog egyéb részeitől többé-kevésbé elszigetelődött e terület, így az emberi jogok is inkább háttérbe szorultak a befektetők jogaival szemben. Ehhez a nemzetközi beruházásvédelmi rendszert alkotó egyezmények sokasága is hozzájárult,² ugyanis emberi jogokra vonatkozó előírások kevés kivétellel ezekben nem szerepelnek. Ebből akár az is következtethető, hogy a beruházásvédelmi egyezmények többsége mintegy megakadályozza az államokat abban, hogy emberi jogi kötelezettségvállalásaikkal összeegyeztethető intézkedéseket foganatosítsanak. Az emberi jogok kérdése így igen fontos szerepet tölt be a nemzetközi beruházásvédelemben, ugyanis az erre vonatkozó előírások az államoknak védekezési, illetve esetenként támadásra alkalmas eszközt is nyújthatnak.

Nem elhanyagolandó az a tény sem, hogy a nemzetközi beruházásvédelmi rendszert rendkívül sok kritika éri,³ amelyek sok esetben az egyezményeknek az államok szabályozási szuverenitására, fejlődési céljainak megvalósítására, illetve egyéb nemzetközi és nemzeti vállalásaira kifejtett hatásaira vezethetők vissza. Bár a közvetlen külföldi befektetések hozzájárulnak az államok fejlődéséhez, az is tényszerű, hogy gyakran a külföldi befektetők kihasználják főképp a fejlődő államok kevésbé szigorú szabályozási ökoszisztémáját, melynek következtében a fejlődéshez való hozzájárulásuk diskurzusa mellett, a rendszer kritikusanai között a *kizsákmányolás* diskurzusa is megjelenik. Innen ered, hogy a beruházásvédelmi rendszerre úgy tekintenek, mint ami a multinacionális

2 A rendszert feldarabolódottságát tükröző számok kapcsán itt lehet tájékozódni: *Investment Policy Hub*, <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements> (letöltés ideje: 2022. 03. 15.).

3 Ld. a BuzzFeed portálon megjelent cikksorozatot: *The Court that Rules the World*, <https://www.buzzfeednews.com/article/chrishamby/super-court> (letöltés ideje: 2022. 03. 15.).

vállalatok profitjait védi az emberi jogokkal, vagy általánosabban az állampolgárok érdekeivel szemben.

A tanulmány témáját tekintve *in abstracto*, olyan esetekben, amikor egy állam nemzetközi emberi jogi vállalásainak eleget téve valamely külföldi befektetőt negatívan érintő intézkedéseket tesz, a befektető az őt védő beruházásvédelmi egyezmény alapján kártérítési igénnyel fordulhat az állam ellen. Egyéb esetben az emberi jogokat sértő befektetői tevékenységek ellen fellépő állam – hasonlóan – a beruházásvédelmi egyezmény alapján kezdeményezett vitarendezési eljárásban találhatja magát alperesi szerepben. Ennek következtében az állam nemzetközi emberi jogi vállalásaira vagy belső fejlődési céljaira vonatkozó politikái nem biztos, hogy megfelelően hatékonyak tudnak lenni, ugyanis – leegyszerűsítve – az államok a kártérítés kockázatára tekintettel az intézkedés fenntartása vagy az arról való lemondás közötti választásra kényszerülnek. A szabályozás védelmét elégtelen módon szolgáló, a befektetők jogait aránytalanul el-sőbbbségben részesítő rendszer paradox módon *szabályozási fagyot* idéz elő, ugyanis a jogsértést lehetővé tevő szabályozás kijavítása az állam terhére kirótt kártérítési kötelezettséget eredményezhet. A jelenlegi nemzetközi beruházásvédelmi rendszerben az államok nehézségekbe ütköznek, ami a külföldi befektetők jogsértő cselekményeinek felelősségét illeti.

A megfelelő emberi jogokra vonatkozó előírások beruházásvédelmi egyezményekbe való belefoglalása tehát kettős célt szolgál: egyrészt az emberi jogok tiszteletben tartását a beruházás és a beruházó tevékenységei kapcsán, másrészt azon állami intézkedések védelmét, amelyek a befektetői jogokkal szemben az emberi jogokat helyezik előtérbe.

Jelen tanulmány a nemzetközi beruházásvédelem és az emberi jogok kapcsolódási pontjainak két fontos kérdését kezeli: először a beruházásokhoz kapcsolódó lehetséges emberi jogi jogsértések kérdésköre kapcsán tesz rövid megjegyzéseket, majd a jogsértések orvoslását lehetővé tevő egyezményi szövegezési megoldások egyes formáit mutatja be. Az emberi jogok megsértését a befektető szempontjából is lehet vizsgálni, amennyiben például a fogadó állam a befektetőt kártalanítás nélkül fosztja meg tulajdonától, vagy egyéb alapvető jogait megsérti. A beruházásvédelmi egyezmények pontosan e jogsértések orvoslására kínálnak megoldásokat, tehát e körben nem fogok a befektetői jogok és az emberi jogok közötti metszéspontok e formájára kitérni. A következőkben ezért a nemzetközi beruházásvédelmi vitarendezésben, a befektetők és államok közötti vitarendezésben (*investor-state dispute settlement* – a továbbiakban ISDS) megjelenő emberi jogi kérdésekre vonatkoztat röviden e tanulmány, ezt követően a nemzetközi beruházásvédelmi egyezményekben (*international investment agreement* – a továbbiakban IIA) megjelenő emberi jogi előírásokra.

A jogsértések orvoslására vonatkozóan több szabályozási megoldással is találkozhatunk: az emberi jogokra vonatkozó előírásokat közvetetten vagy közvetlenül bele lehet foglalni az egyezményekbe, illetve szerepelhetnek kiemelt részletszabályokként, vagy pedig általánosabban az egyezmények szellemét meghatározó preambulumban. Annak függvényében, hogy mi a szerződő államok célja és érdeke, többé vagy pedig kevésbé hatásos előírásokat foglalhatnak egyezményeikbe.

Több példa is bemutatásra kerül, amelyek a szabályozási megoldások sokszínűségét mutatják. Az emberi jogokat megemlítő előírások, valamint az e jogokra nagyobb

hangsúlyt fektető és ezekre részletesebben is kitérő egyezmények a hatékonyságukról, az előírások erejének fokozatairól árulkodnak. A tanulmányban röviden bemutatom azokat a már létező vagy kidolgozás alatt álló nemzetközi egyezményeket, amelyek a nemzetközi beruházásvédelem világán kívül működnek, és amelyek a gazdaság és az emberi jogok metszéspontjain kialakuló súrlódásokat igyekeznek elsimítani. A szakirodalomban több tanulmány is feldolgozza és kategorizálja a választottbíróóságok által kifejtett álláspontokat, az emberi jogi érvekre vonatkozó válaszaikat. Nem célom részleteiben elemezni a joggyakorlatot, cserében az e feladatot elvégző korábbi kutatások eredményeire támaszkodva fogom a nemzetközi beruházásvédelem és az emberi jogok viszonyát elemezni, az ebből levont tanulságokon keresztül pedig a fejlődési lehetőségekre összpontosítani. E körben végső soron az a leginkább fontos, hogy az emberi jogokhoz kapcsolódó kérdéseknek milyen mértékben lehet érvényt szerezni a beruházásvédelmi választottbíráskodásban.

Két nagyon fontos korlátozást kell meghaladni annak érdekében, hogy a nemzetközi emberi jogi normák alkalmazásra kerüljenek.

Az első *a joghatóság kérdése*, abban az esetben, ha a vitában álló felek valamelyike a beruházásvédelmi ügyben emberi jogi egyezményekre hivatkozik, tehát ezek alkalmazását követeli. Ilyenkor a választottbíróóság úgy értékelheti, hogy ezek a kérdések távol esnek joghatóságától, így jobb, ha őket nem is vizsgálja. Amennyiben sikerül ezt meghaladni, és a választottbíróóság mégis úgy dönt, hogy joghatósággal rendelkezik, ez után az *alkalmazandó jog kérdése* is felmerül. Beruházásvédelmi választottbíráskodás esetében gyakran megjelenik „a nemzetközi jog” mint alkalmazandó jog, ami nagyon tág fogalomnak bizonyulhat, idesorolhatók a különböző egyezmények, a szokványok, szakirodalom vagy éppen korábbi döntések. A források sokasága ilyen értelemben korlátot is képezhet. Még nem volt olyan választottbíróóság, amelyik megállapította volna bármely egyedülálló emberi jogi előírás megsértését. Még olyan esetben sem, amikor az emberi jogi normák az alkalmazandó jog részét képezték, és a vitarendezési testület joghatósága kiterjedt a beruházásból származó bármiféle (ideértve tehát emberi jogok megszegéséből származó) jogvita tárgyalására is.⁴

---

2. A beruházók emberi jogi kötelezettségei a választottbíróóságok gyakorlatában

A multinacionális vállalatok befektetései mindig nagy visszhangot váltanak ki a sajtóban. Ennek okai a befektetések méretével arányos hatásaiban is megtalálhatók, amelyek leginkább a befektetés megvalósításának helye körül élő közösséget és környezetet érintik. A befektetés megvalósításához emberi jogi kérdések társulhatnak, amelyeket a befektető tevékenységével vált ki, például a környezet szennyezése, gyermekmunka

4 Ursula KRIEBAUM: *Human Rights and International Investment Arbitration = The Oxford Handbook of International Arbitration*, szerk. Thomas SCHULTZ, Federico ORTINO, Oxford University Press, Oxford, 2020, 184.

igénybevétele vagy a megfelelő munkakörülmények biztosításának elmulasztása miatt.⁵ Az emberi jogok kérdése a nemzetközi beruházásvédelmi rendszerben gyakran annak kapcsán merült fel, hogy az államok a közszolgáltatásoknak – amelyek alapvető emberi jogokat érintő szolgáltatások, mint pl. ivóvízellátás, áramszolgáltatás, szennyvízgyártás stb. – az ellátását külföldi befektetők részvételével létrejött koncesszió vagy privatizáció útján biztosítják. Ilyen esetekben a befektetők azokban az ágazatokban tevékenykednek, amelyekben az államot emberi jogi kötelezettségek is terhelik.⁶ Az emberi jogok biztosítása változatlanul az állam kötelezettsége marad,⁷ de amint a lentiekben is bemutatásra kerül, a befektetőket is terheli némi felelősség e téren.

A külföldi befektetőknek felrótt emberi jogi jogsértések kérdésének tovább élése olyan hiányosságokra hívja fel a figyelmünket, amelyek részben a nemzetközi kógens szabályozások hiánya miatt, részben pedig a nemzetközi beruházásvédelmi rendszer sajátosságai miatt állnak fenn. Az utóbbiak kérdéskörében különösen fontos kiemelni, hogy a külföldi befektetők tevékenységét érintő állami intézkedésekre, amelyek esetenként akár emberi jogi jogsértések kiküszöbölésére irányuló intézkedések is lehetnek, ISDS-eljárások kezdeményezésével válaszolhatnak a külföldi befektetők, ami a fogadó államot rendkívüli költségekkel terheli.

Egy másik irányból megközelítve a kérdést, a szakirodalomban is megjegyezték, hogy az államoknak nem feltétlenül van szükségük az ISDS-rendszerre, hogy emberi jogi jogsértések miatt felelősségre vonják a befektetőket, ugyanis belső jogrendszerüket e céljaik szerint tudják alakítani.⁸ A joggyakorlatból kitűnik, hogy az államok általában védelmükre használják az emberi jogi kötelezettségvállalásaikra hivatkozó érveket, azzal indokolva intézkedéseiket, hogy a nemzetközi emberi jogi normák védelmét, illetve azok előmozdítását próbálták ezekkel szolgálni.⁹ Ezzel egyértelműen azt kívánják elérni, hogy a választottbíróóságok előtt elkerüljék a beruházásvédelmi egyezmény megszegését megállapító döntés megszületését.

A választottbíróóságok viszonyulása az emberi jogi érvekhez Kriebaum szerint tíz típusra bontható.¹⁰ Következtetései a joggyakorlat részletes elemzésének eredményét képezik, és jól tükrözik a nemzetközi beruházásvédelem atomizáltságát. Egyes ügyekben még egyik fél kifejezett kérésére sem vette igénybe a választottbíróóság a nemzetközi emberi jogi előírásokat,¹¹ de olyan ügyek is akadtak, amelyekben a beruházásvédelmi előírások, tehát a konkrét anyagi jogi előírások értelmezésekor sem

5 Ursula KRIEBAUM: *Privatizing Human Rights – The Interface between International Investment Protection and Human Rights – The Law of International Relations – Liber Amicorum Hanspeter Neuhold*, szerk. August REINISCH, Ursula KRIEBAUM, Eleven International, Hollandia, 2007, 167.

6 KRIEBAUM: *Privatizing...*, i. m., 165–166.

7 KRIEBAUM: *Privatizing...*, i. m., 166.

8 KRIEBAUM: *Human...*, i. m., 155.

9 Például az *EDF v Argentina* és *SD Myers v Canada* ügyekben is ez történt, viszont sikertelenek voltak. Lásd *EDF International S.A., SAUR International S.A. and León Participaciones Argentinas S.A. v Argentine Republic*, ICSID Case No. ARB/03/23, *S.D. Myers, Inc. v. Government of Canada* (UNCITRAL ügy).

10 KRIEBAUM: *Human...*, i. m., 156. és köv.

11 *Uo. 157–159. Biloune and Marine Drive Complex Ltd v Ghana Investments Centre and the Government of Ghana*, Award on Jurisdiction and Liability, UNCITRAL – 1989; *Rompotrol Group N.V. v Romania*, Award, ICSID Case No. ARB/06/3 (2013); *Rompotrol Group N.V. v Romania*, Award, ICSID Case No. ARB/06/3 (2013).

vette számításba ezeket.¹² Ehhez kapcsolódik egy olyan konkrét ügy is, amelyben a választottbíróóság azzal indokolta a nemzetközi emberi jogi normák figyelmen kívül hagyását, hogy a kétoldalú beruházásvédelmi egyezmény (BIT) azoknál magasabb szintű védelmet nyújt.¹³ Kriebaum olyan ügyeket is azonosított, amelyekben az emberi jogokra támaszkodó érvek kapcsán a választottbíróóság úgy találta, hogy ezek nem voltak elégségesen megmagyarázva, ezért az érdemi megvizsgálásukra irányuló kérelmet elutasította.¹⁴ Léteznek olyan ügyek, amelyekben a választottbíróóságok az igazságos és méltányos bánásmód (*fair and equitable treatment*) kapcsán alkalmazták az emberi jogokat,¹⁵ míg más ügyekben csak mintaként használták az emberi jogokat a beruházásvédelmi rendelkezések értelmezésekor.¹⁶ Az emberi jogi normák egyéb beruházásvédelmi előírások értelmezése kapcsán is felhasználásra kerültek, viszont ezekben az ügyekben a fogadó (alperes) állam nem volt tagja a hivatkozott egyezménynek (konkrétan az Emberi Jogok Európai Egyezményének), tehát az nem képezte az alkalmazandó jog részét.¹⁷

Kriebaum röviden kitér olyan ügyekre is, amelyekben a választottbíróóság szerint a fogadó államok jogszabályainak megszegésével alapított és működésbe helyezett befektetések a beruházásvédelmi egyezmény szerinti védelemben nem részesülhetnek.¹⁸ Ilyen ügy viszont kevés van, a szerző megjegyzi, hogy ilyen esetekben az emberi jogok védelmét szolgáló egyik legfontosabb eszköz az egyezményi előírások pontosítása. Erre vonatkozóan jelen tanulmányban is feldolgozásra kerül néhány minta és javaslat.

Olyan ügyek is fellelhetők Kriebaum kutatása szerint, amelyek emberi jogi érvekre támaszkodnak, viszont csupán ezek logikájára, és nem tesznek róluk konkrét említést.¹⁹

12 Uo. 159–161. *Siemens A.G. v The Argentine Republic*, Award, ICSID Case No. ARB/02/8 (2007); *Bernhard von Pezold and Others v Republic of Zimbabwe*, Award, ICSID Case No. ARB/10/15 (2012).

13 Uo. 161. *Spyridon Roussalis v Romania*, Award, ICSID Case No. ARB/06/1 (2011).

14 Uo. 162–163. *Azurix Corp. v Argentina*, Award, ICSID Case No. ARB/01/12 (2006); *Frontier Petroleum v Czech Republic*, Award, UNCITRAL – 2010.

15 Uo. 164–168. *Toto Costruzioni Generali S.p.A. v The Republic of Lebanon*, Decision on Jurisdiction, ICSID Case No. ARB/07/12 (2009); *Hesham T. M. Al Warraq v Republic of Indonesia*, Award, UNCITRAL – 2014; *Urbaser S.A. and Consorcio de Aguas Bilbao Bizkaia, Bilbao Biskaia Ur Partzuergoa v The Argentine Republic*, Award, ICSID Case No. ARB/07/26 (2016).

16 Uo. 168–172. *Ioan Micula, Viorel Micula, S.C. European Food S.A., S.C. Starmill S.R.L. and S.C. Multipack S.R.L. v Romania*, Decision on Jurisdiction, ICSID Case No. ARB/05/20 (2008); *Rompotrol Group N.V. v Romania*, Decision of the Tribunal on the Participation of a Counsel, ICSID Case No. ARB/06/3 (2013); *Ronald S. Lauder v The Czech Republic*, Award, UNCITRAL – 2001; *ADC Affiliate Limited and ADC & ADMC Management Limited v The Republic of Hungary*, Award, ICSID Case No. ARB/03/16 (2006); *Frontier Petroleum v Czech Republic*, Award, UNCITRAL – 2010; *Tulip Real Estate and Development Netherlands B.V. v Republic of Turkey*, Decision on Annulment, ICSID Case No. ARB/11/28 (2015).

17 Uo. 172–174. *Perenco v Ecuador*, Decision on Provisional Measures, ICSID Case No. ARB/08/6 (2009); *El Paso v Argentina*, Award, ICSID Case No. ARB/03/15 (2011); *Saipem S.p.A. v The People's Republic of Bangladesh*, Decision on Jurisdiction and Recommendation on Provisional Measures, ICSID Case No. ARB/05/07 (2007); *Técnicas Medioambientales Tecmed S.A. v Mexico*, Award, ICSID Case No. ARB (AF)/00/2 (2003).

18 Uo. 174–175. *Phoenix Action Ltd v The Czech Republic*, Award, ICSID Case No. ARB/06/5 (2009).

19 Uo. 175–177. *Bewater Gauff (Tanzania) Ltd v United Republic of Tanzania*, Award, ICSID Case No. ARB/05/22 (2008); *Methanex v United States*, Award, UNCITRAL – 2005; *Glamis Gold v United States*, Award, UNCITRAL – 2009.

Továbbá olyan ügyek is azonosíthatók, amelyekben a választottbírók felhasználták az emberi jogokat és arról nyilatkoztak, hogy az emberi jogok és a beruházásvédelmi kötelezettségek nem összeegyeztethetetlenek.²⁰

A nemzetközi beruházásvédelem és az emberi jogok közötti viszony valamiféle elégtelenségre utal, ami valójában arra vezethető vissza, hogy a két kategória közötti összefüggés nincs megfelelően tisztázva, korábban ezek keresztezése mögött valós szándék nem is állt. Tehát azt is el lehetne mondani, hogy az emberi jogok kérdése a nemzetközi beruházásvédelem terén fel sem merült. Ez – annak ellenére, hogy az ENSZ Alapokmánya 103. cikke e téren meglehetősen világos²¹ – a joggyakorlatból látható: a választottbírók legtöbb esetben vonakodnak attól, hogy emberi jogi szabályokat alkalmazzanak. Több oka lehet ennek. Az egyik a választottbírók képzettségéhez fűződik, ami elsősorban gazdasági jogi és nem emberi jogi alapú. Egy további lehetséges ok a nemzetközi emberi jogi normák absztrakt léte, ami megnehezítheti ezek alkalmazását beruházásvédelmi jogviták kontextusában. A nemzetközi beruházásvédelemhez kapcsolódó új szabályozások (egyezmények) egyik célja az emberi jogok elsőbbségének biztosítása kellene hogy legyen: ezek képezzenek minden esetben elsődleges szempontot a választottbíráskodásban felmerülő befektetői jogokkal szemben.

Az emberi jogokat a beruházásvédelmi vitarendezés kontextusában megfelelő odafigyeléssel tárgyaló ügyek hiánya a rendszer súlyos hiányosságára utal, illetve a rendszer alkalmatlanságát tárja fel. Jelenlegi állása szerint az alapvető emberi jogokhoz fűződő kérdések megfelelő kezelésére a nemzetközi beruházásvédelemben nem sok szándék észlelhető. Az utóbbi években talán egyetlen ügy akadt a kérdéskörben, amely valóban kiemelkedő, és amelyet a szakirodalomban is kellő részletességgel dolgoztak fel: az Urbaser kontra Argentína ügy.²²

Az Urbaser-ügy fontossága abban mutatkozik meg, hogy ennek kapcsán született meg az első olyan beruházásvédelmi választottbírói döntés, amelyben a befektetést fogadó állam nemzetközi emberi jogok megsértésén alapuló és a befektető ellen irányuló viszontkeresetének a választottbírók elvben helyt adott. A felperes befektető (részvényes) volt egy cégben, amely víz- és szennyvízszolgáltatás biztosítására koncessziót nyert el Argentínában, ez alapján pedig e szolgáltatásokat biztosította Buenos Airesben. A 2001–2002-es évek gazdasági válsága alatt Argentínában veszteségeket halmozott fel a cég, ami miatt a befektető nemzetközi beruházásvédelmi eljárással fordult az állam ellen. A befektető szerint a jogvita alapját képező veszteségeket az argentin állam sürgősségi intézkedései váltották ki, amelyek miatt a cég végül fizetéképtelenségi eljárás alá került. A Spanyolország–Argentína közötti kétoldalú beruházásvédelmi egyezmény (vagy

20 *Uo. 177–182. CMS Gas Transmission Company v The Republic of Argentina*, Award, ICSID Case No. ARB/01/8 (2005); *Suez, Sociedad General de Aguas de Barcelona, S.A. and Vivendi Universal, S.A. v Argentine Republic*, Award, ICSID Case No. ARB/03/19 (2010); *SAUR International SA v Republic of Argentina*, Award, ICSID Case No. ARB/04/4 (2012).

21 ENSZ Alapokmánya 103. cikk: „Ha az Egyesült Nemzetek tagjainak a jelen Alapokmányból folyó és bármely egyéb nemzetközi megállapodásból eredő kötelezettségei összeütköznenek, az Alapokmányból folyó kötelezettségeiket illeti elsőbbség.”

22 *Urbaser S.A. and Consorcio de Aguas Bilbao Bizkaia, Bilbao Biskaia Ur Partzuergoa v The Argentine Republic*, Award, ICSID Case No. ARB/07/26 (2016).

BIT) megszegésére hivatkozva a befektető az ICSID²³ előtt indított eljárást. Argentína viszontkeresettel élt az ügyben (ICSID Egyezmény 46. cikke), melyben azzal érvelt, hogy a befektetőnek nem sikerült megfelelő szintű befektetést biztosítani a koncessziós szerződést elnyerő cég számára, így a cég a szerződés szerinti kötelezettségeit nem tudta teljesíteni. Emiatt végül az állampolgárok vízhez való alapvető jogát sértette meg.

Az ügyben a választottbíróóság különbséget tett a pozitív és a negatív emberi jogi kötelezettségek között. A pozitív kötelezettségek azokat a kötelezettségeket jelölik, amelyek a jogok érvényesüléséhez szükséges tevéleges magatartást tesznek szükségessé. Ezzel szemben a negatív kötelezettségek egyfajta tartózkodást feltételeznek a szavatolt emberi jogokba való beavatkozástól. A választottbíróóság szerint a befektetőknek a nemzetközi emberi jogok terén inkább negatív – tehát beavatkozástól való tartózkodásra irányuló – kötelezettségei vannak, nem pedig pozitív, cselekvést feltételező kötelességei. Tehát a befektetőket nem terhelik nemzetközi jog szerinti pozitív emberi jogi kötelezettségek, viszont a választottbíróóság megállapította, hogy a magánjogi és közjogi szereplőket is terheli a megfelelő lakáshoz, illetve életkörülményekhez való jog kapcsán ezek megsemmisítését célzó tevékenységektől való tartózkodás.²⁴ Ilyen értelemben a vízhez való emberi jog terén a befektetőt terhelő kötelezettségek nem a nemzetközi jogból (itt konkrétan a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 11. és 12. cikkeire utal), hanem a koncessziós szerződésből származnak,²⁵ tehát e kötelezettségei nem állnak kapcsolatban a nemzetközi emberi jogi normákkal.²⁶ Az ügyben a választottbíróóság kimondta azt is, hogy az alkalmazandó kétoldalú beruházásvédelmi egyezményt nem lehet mindentől elszigetelten értelmezni és alkalmazni, hanem a szélesebb körű nemzetközi jogot – ideértve az emberi jogokat is – figyelembe véve kell azt értelmezni.²⁷

A viszontkereset végül nem vezetett megfelelő eredményre az alperes szempontjából, viszont fontos előrelépésnek minősül a nemzetközi beruházásvédelmi joggyakorlat terén. A választottbíróóság tisztázta, hogy a fogadó államok viszontkeresete inkább a negatív jogérvényesítést, tehát az emberi jogok megsértésétől való tartózkodást célozhatja. Továbbá azt is, hogy az emberi jogokra vonatkozó kötelezettségek beruházásvédelmi egyezményekben megfelelő letisztultsággal történő rögzítése a befektetők felelősségét e téren kiterjesztheti.

Tehát az emberi jogok tematikájának belefoglalása a beruházásvédelmi egyezményekbe kulcsfontosságú kérdés, ugyanis a joggyakorlat is azt mutatja, hogy a nemzetközi jogban egyébként is létező emberi jogi előírások, a beruházásvédelmi egyezményekbe való konkrét belefoglalásuk hiányában nem örvendenek megfelelő figyelemnek. Ezért is

23 A Beruházási Viták Rendezésének Nemzetközi Központja (*International Centre for Settlement of Investment Disputes*, ICSID) a legfontosabb nemzetközi vitarendezési intézmény e téren, melynek alapját a multilaterális Államok és más államok természetes és jogi személyei közötti beruházási viták rendezéséről szóló 1965. évi Washingtoni Egyezmény képezi (*Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of other States*, röviden ICSID Egyezmény).

24 *Uo.* 1199. bek.

25 *Uo.* 1208. bek.

26 *Uo.* 1210. bek.

27 *Uo.* 1200. bek.

fontos áttekinteni az emberi jogok érvényesülése érdekében létrejött beruházásvédelmi egyezményekbe foglalt szabályozási megoldásokat.

3. Emberi jogok a beruházásvédelmi egyezményekben

3.1. Különálló egyezményekből beruházásvédelmi egyezményekbe történő átemelés

Az államok nemzetközi egyezmények sokaságában kötelezték el magukat különböző értékek és alapelvek megőrzése, illetve betartása és előmozdítása mellett. Az ilyen módon „felszeletelt” tematikákra hajlamosak vagyunk külön szakterületekként, külön kötelezettségvállalási csomagokként tekinteni, bár ezek az államok kötelezettségei szintjén mind összefutnak. Így előfordulhat, hogy valamely egyezmény alapján vállalt kötelezettségeinek teljesítése során az állam egy másik egyezmény előírásait is megszegheti. Az egyezmények, valamint a védett értékek közötti pontos viszony tisztázása hiányában az állami intézkedések nem várt költségekkel is járhatnak, kártérítések formájában.

Az emberi jogokra való odafigyelést megkövetelő beruházásvédelmi egyezményi előírások biztosabb védekezési alapot szolgáltathatnak olyan esetekben, amikor a befektetés negatívan érinti az alapvető emberi jogokat, olyannyira, hogy az állam állampolgáraival szemben fennálló emberi jogi kötelezettségeinek garantálása okán gyakorlatilag a befektető érdekeivel ellentétes intézkedéseket hajlandó foganatosítani. Bár az ilyen intézkedések a beruházásvédelmi egyezmény értelmében – a befektető szempontjából – szerződésszegésnek minősülhetnek, amennyiben az egyezmény tisztázza az ilyen intézkedések jogosságát, valamint prioritását a befektetők érdekeivel szemben, az államnak nem kell tartania attól, hogy egy különben legitim intézkedése esetlegesen kártérítési kötelezettséggel és csillagászati összegek kifizetésével járhat. E viszonyok tisztázása hiányában az államnak szükséges mérlegelnie és az emberi jogok kérdését megfelelő körülményekkel kezelnie. Viszont a szakirodalom szerint beruházásvédelmi kontextusban a vitarendezési testületek elviekben el kell hogy ismerjék az emberi jogok tiszteletben tartására irányuló állami intézkedések mögött álló legitim indokot, mint a szerződésszegés jogellenességének kizárására alapot adó okot.²⁸ Az állam gyakorlatilag megszegné saját lakosságával szemben fennálló emberi jogi kötelezettségeit (mondhatni a társadalmi szerződést), amennyiben a megfelelő intézkedéseket megkívánó esetekben nem lép fel. Nyilván ez nem azt jelenti, hogy a befektető által elszenvedett károk térítés nélkül kell hogy maradjanak.

A jogviták kialakulásának megelőzése e téren is fontos. Tipikus a nemzetközi beruházásvédelmi jogviták kialakulására, hogy a beruházások megkezdésekor az állam – kötelezettségeit megszegve – nem szentel kellő figyelmet egyes részleteknek, mint például emberi jogi kérdéseknek, így a már letelepedett befektetés körül kialakult sérelmezhető helyzetet későbbi szabályozásokkal, utólag kívánja orvosolni. Ilyen esetekben az újabb

28 Eric DE BRABANDERE: *Human Rights and International Investment Law*, Grotius Center Working Paper Series, 2018/075-HRL–2018. március 26. 22.

– terheesebb – kötelezettségek támasztása a befektetőkkel szemben ellehetetlenítheti a befektetést, ami miatt a befektetők kártérítést követelhetnek választottbíróági eljárásban.²⁹ A kártérítési követelések veszélye miatt gyakran beáll az ún. *szabályozási fagy* (*regulatory chill*): az államok annyira tartanak attól, hogy negatív hatással lesz a szabályozás a külföldi befektetésekre, hogy az esetlegesen kialakuló jogvita (majd választottbíróági eljárás és kártérítési kötelezettség) lehetőségére tekintettel inkább nem is fogadják el az újabb normákat.

A szabályozási fagy tényleges hatásait, természeténél fogva (tehát amiatt, hogy ilyen esetekben lényegében jogalkotási mulasztásról van szó) szinte lehetetlen felmérni, viszont a szakirodalom részletesen foglalkozik ezzel a területtel.³⁰ A szabályozási fagyot, valamint a kártérítési kötelezettséget elkerülendő, az államok olyan előírásokat foglalhatnak az egyezményekbe, amelyek a külföldi beruházások kapcsán képviselt értékrendjükre vagy további szabályozási szándékaikra utalnak, mintegy előrevetítve a későbbi jogalkotásuk tárgyát, célját és annak határait is. ENSZ-szakértők egy nyílt levélben aggodalmuknak adtak hangot, miszerint a szabadkereskedelmi és beruházásvédelmi egyezmények negatívan érintik az államok szabályozási jogkörét, valamint a közjó érdekében történő törvényhozást.³¹

Ennek megfelelően körvonalazódik az emberi jogi normák bevezetésének másik célja, amelyet az üzleti és emberi jogokra vonatkozó irányadó ENSZ alapelvi katalógus (*UN Guiding Principles on Business and Human Rights*,³² a továbbiakban UNGP) 9. alapelve is tartalmaz. Eszerint a más államokkal vagy cégekkel fenntartott kapcsolataikban, melyek az üzleti céljaik elérését szolgálják, az államoknak elégséges teret kell fenntartaniuk belföldi politikákra, amelyek lehetővé teszik emberi jogi kötelezettségeik teljesítését.³³ Hasonló ajánlást tartalmaz az először 1976-ban a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) által kidolgozott útmutató is, amelyben a felelősségteljes üzleti magatartás terén alapelvek és minimumszabályok kerültek rögzítésre, igaz, csupán ajánlások formájában.³⁴ Jóllehet *soft law* típusú dokumentumokról, illetve ajánlásokról van szó, rájuk több egyezményben is találunk utalást, ezek alapján pedig a szerződő felek a felelősségteljes beruházás és kereskedelem elveinek betartására vállalnak kötelezettséget.³⁵ Ezekkel az eszközökkel a multinacionális vállalatok magatartását vették

29 KRIEBAUM: *Human...*, i. m., 177.

30 Az ISDS és a beruházásvédelmi egyezmények negatív hatásairól, a szabályozási fagytól a szabályozások eltöröltetéséig, főként a környezetvédelem kontextusában, bővebben lásd: Lisa SACHS, Lise JOHNSON, Ella MERRILL: *Environmental Injustice: How treaties undermine human rights related to the environment*, La Revue Des Juristes De Sciences PO, 18, 2020/1, 90–111.

31 *UN experts voice concern over adverse impact of free trade and investment agreements on human rights*. Genf, 2015, <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=16031> (letöltés ideje: 2022. 03. 15.).

32 *Guiding Principles on Business and Human Rights. Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework*, https://www.ohchr.org/documents/publications/guidingprinciplesbusinesshr_en.pdf (letöltés ideje: 2020. 10. 27.).

33 *Uo.*

34 *OECD Guidelines for Multinational Enterprises*, amely függelékét képezi az *OECD Declaration on International Investment and Multinational Enterprises*-nek, <http://www.oecd.org/daf/inv/mne/48004323.pdf> (letöltés ideje: 2020. 10. 27.).

35 Lásd például az EU együttműködési egyezménye a MERCOSUR-ral vagy az Egyesült Királysággal (az ún. TCA).

célba a nemzetközi szervezetek. Ugyanide tartoznak például a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) egyes dokumentumai is.

Az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságának 24. számú általános megjegyzése szerint a kereskedelmi és beruházási megállapodások tárgyalása és megkötése akadályozhatja az államokat abban, hogy teljesítsék az Egyezségokmány szerinti kötelezettségeiket. A jelenleg hatályos kereskedelmi és beruházási szerződések értelmezésénél figyelembe kell venni az állam emberi jogi kötelezettségeit, összhangban az ENSZ Alapokmányának 103. cikkével és az emberi jogi kötelezettségek sajátosságai-val.³⁶ Hasonlóan a maastrichti elvek – az államok gazdasági, szociális és kulturális jogok terén fennálló, területen kívüli kötelezettségeiről szóló dokumentum 17. cikke szerint – az államoknak a nemzetközi beruházásvédelmi egyezményeket a vonatkozó nemzetközi megállapodások és normák szerinti emberi jogi kötelezettségeikkel összhangban kell kidolgozniuk, értelmezniük és alkalmazniuk.³⁷

Ezek az ajánlások jól mutatják, hogy ilyen téren fontos megtalálni azokat az eszközöket, illetve azokat a nyelvi fordulatokat, amelyek által az emberi jogok kérdése megfelelő szabályozást nyer és a szükséges figyelemben részesül a beruházásvédelmi egyezményekben és a vitarendezésben. A megfelelő figyelemmel elkészült egyezmények fontossága abban rejlik, hogy egyben az állam belső jogalkotásának jövődöbéli kereteit is tükrözik. A fent említett nemzetközi dokumentumok beruházásvédelmi egyezményekbe történő beépítése is fontos előrelépést jelenthet az e téren kialakuló kötelező jellegű nemzetközi egyezmények irányába. Az emberi jogok megjelenése az üzleti világban négy dimenzióban történik: nemzeti szinten és nemzetközi szinten, valamint kötelező és önkéntes szabályozások által. Ezek kapcsán a John Ruggie által népszerűsített *smart mix* (okos keverék) létrehozásának szükségességét szokták hangoztatni, amely szerint a négy dimenzióknak olyan módon kell keverednie, hogy az emberi jogi törekvések célját a legmegfelelőbben szolgálja. Viszont ki kell emelni, hogy a *smart mix* fontos részét képezik a kötelező jellegű normák is,³⁸ amelyekből egyelőre hiányt tapasztalunk.

Az államok érdekeinek függvényében az emberi jogok tiszteletben tartására vonatkozó előírások beruházásvédelmi egyezményekben történő nyomatékositása céljából több eszköz is rendelkezésre áll. A konkrétan kiválasztott megoldás egyértelműen a tárgyaló felek érdekeinek függvényében történik. Amennyiben egyetértés van a felek között, az emberi jogok tiszteletben tartását közvetlenül bele lehet foglalni az egyezményekbe. Amennyiben az erre vonatkozó előírások kapcsán a tárgyaló felek álláspontja eltér, az emberi jogokhoz kapcsolódó kötelezettségeket közvetett módon is be lehet vonni

36 A teljes megjegyzés itt olvasható: <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmlBEDzFEovLCuW1a0Szab0oXTdImnsJZZVQciMOuuG4TpS9jwIhCJcXiuZ1yrkMD%2FSj8YF%2BSXo4mYx7Y%2F3L3zvM2zSUbw6ujlnCawQrJx3hIk8Odk6DUwG3Y> (letöltés ideje: 2022. 03. 15.).

37 *Maastricht Principles on Extraterritorial Obligations of States in the Area of Economic, Social and Cultural Rights*, https://www.fidh.org/IMG/pdf/maastricht-eto-principles-uk_web.pdf (letöltés ideje: 2022. 03. 15.).

38 John Ruggie professzor emelte ki ennek fontosságát, lásd: *John Ruggie affirms „smart mix” includes mandatory measures at Finnish EU Presidency conference*, <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/john-ruggie-affirms-smart-mix-includes-mandatory-measures-at-finnish-eu-presidency-conference/> (letöltés ideje: 2022. 03. 15.).

az egyezmények szabályozási körébe. A beruházásvédelmi egyezményekbe foglalt emberi jogi előírások fontos részét képezik a fent említett nemzetközi dimenzióknak az üzleti élet és az emberi jogok viszonyában.

A *soft law* szabályok, amellyel, hogy irányt mutatnak a társadalmi felelősségvállalás terén, illetve az emberi jogokra vonatkozó záradékok kidolgozásában, az államok saját jogrendszereibe is átültethetők, vagy beruházásvédelmi egyezményekbe belefoglalhatók. Ily módon a befektetőkre nézve kötelező erővel bíró vagy ajánlást képező magatartási szabályokat dolgozhatnak ki. E *soft law* szabályok átvándorlása kötelező jellegű beruházásvédelmi egyezményekbe mindenesetre újítást jelent. Az ilyen egyezményi záradékok által a felek eltérnek a megszokott beruházásvédelmi egyezményekről, amelyek tipikusan a befektetői érdekek védelmére összpontosítanak, és ennek megfelelően kerültek megszerkesztésre. Gyakorlatilag a jogok és kötelezettségek eloszlása aránytalan a klasszikus nemzetközi beruházásvédelmi egyezményekben, ugyanis a külföldi befektetőkön számonkérhető kötelezettségek, illetve ezek számonkérését elősegítő eszközök tipikusan hiányoznak. Ezáltal egy aránytalan rendszer alakul ki, amelyben a nemzetközi egyezmények védelmet biztosítanak a külföldi befektetőknek, viszont hasonló eszközök a belföldi befektetőknek nem állnak rendelkezésükre.³⁹ Nyilván ez a nemzetközi beruházásvédelmi rendszer természetéből fakadó aránytalanság, nem pedig klasszikus értelemben vett diszkriminatív helyzet, de ettől függetlenül a változások ilyen téren üdvözlendők. A változás az újabb egyezményekben abban mutatkozik meg, hogy megjelennek az államokat és polgáraikat szolgáló előírások, melyek a közérdeket szolgáló előírásokként a befektetők számára ajánlásokat vagy azok terhére közvetlen kötelezettségeket tartalmaznak. Megemlítendőek ilyen téren azok az előírások is, amelyek a külföldi befektetők elleni eljárásokat is lehetővé teszik, valamint az államokat megillető visszontkereseti lehetőséget is nyomatékosítják.⁴⁰

Az emberi jogi minimumszabályok nemzetközi beruházásvédelmi egyezményekbe való átültetése tehát ajánlás vagy kötelező erővel bíró előírások formájában is lehetséges. Alább bemutatásra kerül néhány megoldás, ami ilyen téren a szerződő államok rendelkezésére állhat.

3.2. Emberi jogok a preambulumban

Egyértelmű, hogy a nemzetközi egyezménynek összeegyeztethetőnek kell lennie a felek nemzetközi kötelezettségvállalásaival, és ezektől a beruházások ösztönzése és védelme során a felek nem térhetnek el. Az egyezmények preambulumban megfelelően megválogatott szavakkal is lehet ezt biztosítani.

A nemzetközi szerződések jogáról szóló Bécsi Egyezmény 31. cikke meghatározza az e szerződések értelmezésére vonatkozó általános szabályokat. Ezek értelmében a preambulumban is lényeges részét kell hogy képezze a szerződésnek. Jogvita esetén a

39 Alessandra ARCURI: *The Great Asymmetry and the Rule of Law in International Investment Arbitration = Yearbook on International Investment Law and Policy 2018*, szerk. Lisa SACHS, Lise JOHNSON, Jesse COLEMAN, Oxford University Press, Oxford, 2019, <https://ssrn.com/abstract=3152808> (letöltés ideje: 2020. 11. 09.).

40 E téren innovatív ajánlásokat fogalmazott meg az *Erasmus Institute for Public Knowledge*, <https://www.eur.nl/en/news/erasmus-institute-public-knowledge> (letöltés ideje: 2020. 11. 09.).

vitarendezési eljárásban a preambulum a nemzetközi szerződés tárgyának és céljának meghatározását kell hogy tartalmazza.

Ilyen téren fontos konkrétan megemlíteni az emberi jogokat vagy munkavállalói jogokat biztosító nemzetközi egyezményeket, vagy a vállalati társadalmi felelősségvállalásra vonatkozó nemzetközi standardokat is. Erre vonatkozó előírásokat találhatunk például az Ausztria–Kirgizisztán BIT⁴¹ preambulumban.

Bár ez az álláspont elméletben alátámasztott, a gyakorlatban a bíróságok ritkán szoktak a preambulumra hivatkozni a beruházási egyezmények értelmezésekor. Annak ellenére, hogy a preambulumnak értelmezési irányt kellene mutatnia, a gyakorlatban ez gyakran nem valósul meg, ezért a kötelező jellegű tételes jogi normák bevezetése az, ami inkább ajánlott.⁴²

3.3. A legalitás követelménye kiterjed az emberi jogok tiszteletben tartására is

Számos új beruházásvédelmi egyezmény tartalmaz úgynevezett legalitási követelményeket (*legality requirement*), amelyek értelmében a külföldi befektető köteles a fogadó állam belső jogszabályait betartani, természetesen ideértve az alkalmazandó emberi jogi normákat is.⁴³ Az ilyen típusú záradék beillesztésekor a külföldi befektető belső jog szerinti kötelességei *nemzetköziesednek*, olyan értelemben, hogy akár a fogadó állam belső joga szerinti emberi jogi normák be nem tartása is befolyásolhatja a beruházásvédelmi egyezmény értelmében vett befektetés elismerését, így pedig az egyezményalapú eljárás (általában beruházásvédelmi választottbíráskodás) indítására vonatkozó keresetek elfogadhatóságát is.⁴⁴

A szakirodalom szerint a legalitási követelményt tartalmazó előírások biztosíthatják az emberi jogokhoz kapcsolódó érvek elfogadhatóságát is, a fogadó állam pedig intézkedéseinek védelmében is hivatkozhat ezekre. A befektetők védekező érvelése ilyen esetekben arra irányulna, hogy az emberi jogok megszegésével megvalósított beruházások kapcsán felmerülő jogviták az államok és befektetők közötti nemzetközi választottbíráskodási rendszer joghatóságán kívül esnek.⁴⁵ De Brabandere szerint jogviták esetében a ratifikált nemzetközi emberi jogi normák érvényesítése érdekében az ilyen típusú záradékok is elegendőek kellene hogy legyenek.⁴⁶ Lényeges kérdés továbbá, hogy a legalitási követelmény a beruházásvédelmi egyezmény megkötésekor vagy pedig a beruházás létezése és működése alatt is folyamatosan fennáll-e. Erre vonatkozóan nincs konszenzus sem a joggyakorlatban, sem a kutatók között.⁴⁷

41 Az Ausztria és Kirgizisztán között 2016-ban megkötött kétoldalú beruházásvédelmi egyezmény, <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5500/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 22.).

42 Talkmore CHIDEDE: *The right to regulate in Africa's international investment law regime*, Oregon Review of International Law 20, 2019/2, 466.

43 ERIC DE BRABANDERE: *Human rights and international investment law = Research Handbook on Foreign Direct Investment*, szerk. Markus KRAJEWSKI, Rhea T. HOFFMANN, Edward Elgar Publishing, Cheltenham UK, Northampton US, 2019, 634.

44 DE BRABANDERE: *Human Rights and International Investment Law*, i. m., 1.

45 VIVIAN KUBE, ERNST-ULRICH PETERSMANN: *Human Rights Law in International Investment Arbitration*, EUI Working Paper, LAW 2016/02, 20.

46 DE BRABANDERE: *Human Rights and International Investment Law*, i. m., 22.

47 DE BRABANDERE: *Human Rights and International Investment Law*, i. m., 15.

Legalitási követelményre találhatunk példát a Dél-afrikai Fejlesztési Közösség (a továbbiakban: SADC) Pénzügyi és Befektetési Protokolljának 1. számú függeléke 10. cikkében, amelynek címe Vállalati felelősség, mely szerint „a külföldi befektetők betartják a fogadó állam törvényeit, rendeleteit, közigazgatási irányelveit és politikáit”.⁴⁸ Hasonló szabályozást találhatunk a Kelet- és Dél-afrikai Közös Piac (COMESA) beruházási egyezményének 13. cikkében, amelynek címe Befektetői kötelezettségek, és amely előírja, hogy a „COMESA befektetőknek és befektetéseiknek meg kell felelniük a befektetésük helye szerinti tagállam valamennyi alkalmazandó hazai intézkedésének”.⁴⁹

Hasonló szabályozást találhatunk a Pánafrikai Befektetési Kódex (a továbbiakban: PAIC) 22. cikkében,⁵⁰ amely a vállalati társadalmi felelősségvállalás részévé teszi a fogadó állam törvényeinek és politikáinak tisztelgetben tartását, illetve kötelezi a befektetőket, hogy gazdasági céljaikat olyan módon kövessék, hogy azáltal a fogadó állam gazdasági és társadalmi fejlesztési céljaival ne kerüljenek szembe és azokra tekintettel legyenek. Tehát ez az előírás az államok szabályozáshoz való jogát is magában foglalja. A PAIC továbbá előírja, hogy a „befektetők hozzájárulnak a gazdasági, társadalmi és környezeti fejlődéshez a fogadó állam fenntartható fejlődésének elérése érdekében”.⁵¹ Az Argentína–Katar kétoldalú beruházásvédelmi egyezmény (vagy BIT)⁵² 11. cikke is tartalmazza a fogadó állam jogszabályainak betartására vonatkozó befektetői kötelezettséget.

Az Európai Unió (EU) és Kanada által megkötött CETA (*Comprehensive Economic and Trade Agreement*) 8.1. cikke az egyezmény védelmének örvendő beruházás feltételei között megemlíti a beruházás *létrejöttkor* alkalmazandó jognak való megfelelést.

A *Hamester kontra Ghána*⁵³ ügyben a választottbíróvási testület az alkalmazandó BIT értelmében – amely kimondottan a fogadó állam jogrendjével összeegyeztethető beruházásokra vonatkozott – a záradék korlátozott alkalmazása mellett foglalt állást, tehát az csakis a beruházás létrehozásának fázisára vonatkozhatott.⁵⁴ A vitarendezési testület szerint a befektető a beruházás megvalósítását követő törvényszegő magatartása az ügy érdemi részében képezhet lényeges szempontot, viszont a joghatóság

48 A szerző saját fordítása. *SADC Protocol on Finance and Investment*, https://www.sadc.int/files/4213/5332/6872/Protocol_on_Finance_Investment2006.pdf (letöltés ideje: 2020. 10. 21.), 31.

49 A szerző saját fordítása. Afrika keleti és déli részének közös piaca, közös beruházási térség létrehozását célzó beruházásvédelmi egyezménye szövege: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/3092/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

50 Az Afrikai beruházási kódex szövege: https://au.int/sites/default/files/documents/32844-doc-draft_pan-african_investment_code_december_2016_en.pdf (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

51 A szerző saját fordítása.

52 Argentína és Katar között 2016-ban megkötött kétoldalú beruházásvédelmi egyezmény szövege: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5383/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

53 *Gustav F W Hamester GmbH & Co KG v Republic of Ghana*, ICSID Case No. ARB/07/24.

54 DE BRABANDERE: *Human Rights and International Investment Law*, i. m., 15. *Hamester kontra Ghána*, 127. bek. Hasonló ügyek, amelyekben a legalitási követelményt a vitarendezési testületek a beruházás létrehozásának időpontjára korlátozták: *Saba Fakes kontra Törökország*, ICSID ügy ARB/07/20, Döntés, 2010. július 14., 119. bek.; *Metal-Tech Ltd. kontra Üzbegisztán*, ICSID ügy ARB/10/3, Döntés, 2013. október 4., 185. és köv. bek.; *Vladislav Kim és mások kontra Üzbegisztán*, 377. bek.

szempontjából nem lényeges.⁵⁵ E joggyakorlat alapján is megfigyelhető, hogy az emberi jogok sérülése joghatósági és elfogadhatósági szempontból is megvizsgálásra kerülhet, így az erre vonatkozó egyezményi előírások megfogalmazására különös figyelmet kell fordítani.

Jóllehet a legalitási követelmény terén létezik joggyakorlat, az abban kifejezett és szerepeltetett értelmezések vitatottak, illetve az emberi jogok terén való működésük nem bizonyított.⁵⁶ Fontos megjegyezni, hogy a legalitási követelményekre vonatkozó záradékok általában a beruházás beruházásvédelmi egyezménnyel való összeegyeztethetőségére vonatkoznak, tehát az egyezmény alkalmazhatóságára egy jogvita feloldásában és önmagukban a beruházót semmiféle emberi jogi vagy egyéb kötelezettséggel nem terhelik.⁵⁷ Az előírt köteleességek megszegése esetében a befektető nem élvezheti a beruházásvédelmi egyezmény szerinti védelmet, privilégiumokat.

Következésképpen az emberi jogok ilyen módon történő közvetett szerepeltetése az egyezményekben nem jelent garanciát arra, hogy esetleges jogvita esetén a legalitási követelményre épített emberi jogi érvek megfelelő védelmet tudnak biztosítani. Ezek szerint tehát szükségessé válik a közvetlenebbül megfogalmazott előírások egyezményekbe foglalása.

3.4. A vitarendezésre és az alkalmazandó jogra vonatkozó előírások

A legalitási követelményhez hasonlóan működhetnek a vitarendezési záradék és az egyezmény által megállapított alkalmazandó jogra vonatkozó előírások is.⁵⁸ Az ICSID Egyezmény 42. cikke szerint „a bíróság a vitát azon jogszabályoknak megfelelően dönti el, amelyekre nézve a felek megállapodhatnak. Ilyen megállapodás hiányában a bíróság a vitában álló Szerződő Állam jogát alkalmazza (ideértve a kollíziós nemzetközi magánjogi szabályokat is), valamint a nemzetközi jog alkalmazható szabályait.”⁵⁹ E körben fontos kideríteni, hogy az emberi jogok jelen vannak-e vagy sem a beruházásvédelmi egyezmény kapcsán kialakuló arbitrációban alkalmazott jogban.

Az emberi jogokra vonatkozó záradékok hiányában is az arbitrációs záradékok általában széles körben tartalmazznak előírásokat az alkalmazandó jogra vonatkozóan, amelyek a belső jog mellett a nemzetközi jogot is alkalmazandó jogként jelölik. Ilyen értelemben tehát, jogvita esetén, elméletileg a választottbíró nem zárhatja ki az emberi jogi szabályok alkalmazását, sőt, ezeket kötelessége bevonni ítélezésébe.

Tehát a beruházásvédelmi egyezmények értelmezése a vitarendezés során – különösen, ami az alkalmazandó jogra vonatkozó előírásokat illeti – nem zárja ki a beruházásvédelmi egyezmények emberi jogi egyezményekkel való összeegyeztethetőségét. Sőt, a nemzetközi szerződések jogáról szóló Bécsi Egyezmény⁶⁰ 31. cikkének (3) bekezdés c) pontjában arra kötelezi a vitarendező testületet, hogy vegyék figyelembe a nemzetközi

55 DE BRABANDERE: *Human Rights and International Investment Law*, i. m., 16.

56 DE BRABANDERE: *Human Rights and International Investment Law*, i. m., 21.

57 *Uo.*

58 DE BRABANDERE: *Human Rights and International Investment Law*, i. m., 638–644.

59 A szerző saját fordítása.

60 1969. évi bécsi egyezmény. Kihirdette: 1987. évi 12. tvr. a szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés kihirdetéséről.

jognak a részes felek viszonyában alkalmazható bármely vonatkozó szabályát – ideértve az emberi jogokra vonatkozó szabályokat is.⁶¹ Viszont ezt a tág értelmezést, valamint az emberi jogokra való különös figyelmet a joggyakorlat nem igazán támogatja. Bár léteznek eszközök az emberi jogi normák szélesebb körben rendelkezésre álló jogszabályok szerinti alkalmazására, erre mégsem találunk példát a joggyakorlatban. Ebből is az következik, hogy amennyiben az egyezmény nem tesz közvetlen utalást nemzetközi emberi jogi normákra, hanem csak az államok belső jogára, illetve a nemzetközi jogra általában, akkor az emberi jogi szempont elvész. Így tehát az egyezményben külön kikötés látszik szükségesnek arra vonatkozóan, hogy a nemzetközi jognak pontosan milyen nemű szabályai lesznek alkalmazandók, amennyiben annak jogvita esetében az államok érvényt akarnak szerezni.

Például a Spanyolország és Argentína között 1991-ben megkötött BIT⁶² vitarendezésre vonatkozó IX. (és X.) cikkének (5) bekezdésében: „*A választottbíróság e megállapodás rendelkezéseinek, a Felek között fennálló egyéb megállapodások rendelkezéseinek, a beruházás helye szerinti ország hatályos törvényeinek és a nemzetközi jog általánosan elismert elveinek megfelelően hozza meg döntését.*”⁶³ Ez tipikus példája egy tágasan megfogalmazott előírásnak, konkrétan ehhez kapcsolódik az említett *Urbaser ügy* is. A joggyakorlat ilyen téren viszont nem következetes, léteznek olyan döntések is, amelyek a hasonló alkalmazandó jogra vonatkozó előírások ellenére is elutasították az emberi jogok alkalmazását.⁶⁴ Ebből pedig az következik, hogy az egyezményekben ennél is pontosabb előírásokra van szükség.

3.5. Emberi jogokat kiemelő előírások

Az emberi jogi kötelezettségeket közvetlenül magukban foglaló, a befektető szempontjából esetenként akár kötelező jellegű előírásokra is vannak példák az ún. új generációs egyezményekben. Kevés ilyen egyezménnyel találkozhatunk a több mint 3000 jelenleg létező szerződés körében, illetve e kevés között is inkább az olyan előírások jellemzőek, amelyek az önkéntes kötelezettségvállalásokat, és nem kötelező jellegű magatartási normákat határoznak meg.

Tehát vannak közvetett hatályú záradékok, amelyek a szerződő államokra vonatkozó kötelezettségeket tartalmazzák, ezekkel pedig a befektetőket önszabályozásra intik. Ilyen előírások értelmében a szerződő államok az emberi jogi normákat saját jogrendszerükbe ültetik át. Léteznek olyan közvetett hatályú emberi jogi záradékok is, amelyekben a szerződő államok az egyezményen keresztül közvetlenül megkövetelik a befektetőktől, hogy eleget tegyenek az emberi jogi (és esetenként egyéb, pl. környezetvédelmi, munkügyi) nemzetközi normáknak.

61 DE BRABANDERE: *Human Rights and International Investment Law*, i. m., 21–22. A szerző ugyanakkor elismeri, hogy a joggyakorlatban ennek nincs alátámasztása.

62 Spanyolország és Argentína között 1991. 10. 03-án megkötött kétoldalú beruházásvédelmi egyezmény – [https://www.investorstatelawguide.com/documents/documents/BIT-0008%20-%20Argentina-Spain%20\(1991\)%20%5Benglish%20translation%5D%20UNTS.pdf](https://www.investorstatelawguide.com/documents/documents/BIT-0008%20-%20Argentina-Spain%20(1991)%20%5Benglish%20translation%5D%20UNTS.pdf) (letöltés ideje: 2020. 10. 22.).

63 A szerző saját fordítása.

64 Lásd fentebb.

A Kanada és Mongólia között megkötött BIT⁶⁵ 14. cikke közvetlen hatályú záradékot tartalmaz, amely nem teszi kötelezővé, hanem ajánlásként írja elő, hogy a szerződő felek ösztönözzék a területeiken tevékenykedő cégeket (többek között) az emberi jogokra vonatkozó vállalati társadalmi felelősséget felölélő vállalások megtételére. Hasonló előírást találhatunk a Brazília és Malawi között megkötött egyezményben (*Investment Cooperation and Facilitation Agreement*),⁶⁶ melynek 9. cikke nagyon tartalmas társadalmi felelősségre vonatkozó előírást foglal magában, amellyel a befektetőket a fogadó állam által az emberi jogok terén tett nemzetközi vállalások betartására, ezek önként történő felölélésére ösztönzi. Ugyanilyen előírásokat találhatunk a Brazília és India között 2020-ban megkötött beruházási együttműködési és elősegítési egyezmény 12. cikkében.⁶⁷

A szakirodalomban⁶⁸ is kiemelt és a fentiekben már említett PAIC 24. cikke az üzleti etika és emberi jogok kérdéskörét önkéntes jellegű előírásokkal szabályozza. Az egyezmény szövege szerint a befektetők üzleti etikának és emberi jogoknak való megfelelését a következő elveknek kell vezérelniük: a nemzetközileg elismert emberi jogok védelmének támogatása és tiszteletben tartása; az emberi jogok megsértésében bűnrészesként történő részvétel elkerülése; a kényszermunka minden formájának megszüntetése, ideértve a gyermekmunka tényleges eltörlését is; a foglalkoztatással kapcsolatos diszkrimináció megszüntetése; a befektetésekből származó vagyon méltányos megosztása. Tehát ez az előírás csak egy irányt szab meg, viszont nem teljesen jelentéktelen, ugyanis olyan irányzatokat jelez a szerződő államok közötti kapcsolatokban, amelyek jövőbeni – potenciálisan kötelező jellegű – szabályok esetleges tartalmáról árulkodnak. Hasonló önkéntes előírásokat tartalmaz az India és Fehéroroszország közötti 2018-as BIT 12. cikke.⁶⁹ Az üzleti szférának szánt önkéntes vállalásokra található példák,⁷⁰ viszont a kötelező jellegű szabályok szükségessége egyértelművé tette, hogy az önkéntes szabályozások gazdasági szereplőkre kifejtett hatása korlátozott.

A fentiekben már említett SADC-nek a mintaegyezménye, a modell-BIT⁷¹ 15. cikke minimumszabályokat állapít meg az emberi jogok vonatkozásában, amelyek szerint a befektetőknek és befektetéseiknek kötelességük tiszteletben tartani az emberi jogokat a munkahelyen, valamint abban a közösségben és államban, amelyben működnek. Az emberi jogok közvetlen vagy másokon keresztül történő megsértésétől tartózkodniuk kell, ilyen tettekhez semmiféle módon nem szabad hozzájárulniuk. A mintaegyezmény szerint az emberi jogokra vonatkozó kötelezettségek a befektetés megkezdésétől kezdődően

65 Itt található: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5373/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 22.).

66 Itt található: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/4715/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 22.).

67 Itt található: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5912/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

68 Ld. DE BRABANDERE: *Human rights and international investment law, i. m.*

69 Az India–Fehéroroszország BIT szövege: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5724/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

70 Egyik ilyen a *Principles of Responsible Investment*, <https://www.unpri.org/> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

71 *SADC modell-BIT*, <https://www.iisd.org/itn/wp-content/uploads/2012/10/sadc-model-bit-template-final.pdf> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

működésének és működtetésének teljes idejét fedi. Az emberi jogi követelményeknek a fogadó állam szerinti, vagy pedig a befektető székhelye szerinti államban megállapított minimumkövetelményeknek kell megfelelniük. Az alkalmazandó követelmények annak függvényében kerülnek meghatározásra, hogy mely államban állapítottak meg magasabb védelmi szintet.

A 2016. évi indiai modell-BIT⁷² III. fejezete általánosabb kötelezettségvállalást tartalmaz a fogadó államok belső jogszabályainak betartására vonatkozóan. Például a 11. cikk a korrupció elkerülésének kötelezettségét is tartalmazza, míg a 12. cikk előírja, hogy a szerződő felek területén tevékenykedő befektetőknek és vállalataiknak törekedniük kell nemzetközileg elismert vállalati társadalmi felelősségvállalásra vonatkozó minimumszabályok tevékenységeikbe, valamint belső politikáikba (működési elveikbe) való beépítésére, például olyan elvi nyilatkozatok formájában, amelyeket a szerződő felek is támogatnak, többek között az emberi jogok terén is.

A Marokkó és Nigéria között 2016-ban megkötött BIT⁷³ 15. cikke szerint a munkavédelmi, közegészségügyi és közbiztonsági szabályok gyengítésével járó beruházási ösztönzők nem helyesek, és az ilyen típusú enyhítések vagy kivételek alkalmazását a szerződő feleknek ki kell zárniuk. Ezen felül a szerződő felek kötelezettséget vállaltak az emberi jogok magas fokú védelmére, illetve az erre vonatkozó jogszabályok folyamatos tökéletesítésére. A felek továbbá azt is vállalták, hogy biztosítják jogszabályaik, politikáik, illetve cselekvéseik nemzetközi emberi jogi egyezményekkel való összeegyeztethetőségét. A Marokkó–Nigéria BIT mintaértékű, és remélhetőleg mintaként használatra is kerül a jövőben. Az ebben megtalálható előírások hozzájárulnak az államok közötti legkisebb közös nevező megtalálására irányuló törekvések, az ún. *race to the bottom* elkerüléséhez.⁷⁴ A befektetést fogadó állam területén jelentős károkat, emberi sérüléseket vagy halált okozó cselekmények esetében a befektetők polgári jogi felelőssége is felmerülhet, amelyet a befektető székhelye szerinti állam bíróságai előtt lehet kezdeményezni, az egyezmény 20. cikke alapján.

A *race to the bottom* elkerülése végett a brazil modell-BIT⁷⁵ 14. cikke is tartalmaz releváns előírásokat, amelyek az emberi jogokra is kitérnek (a 2. bekezdés b) és e) pontjaiban). Ezeket az előírásokat azonos formában a Brazília és India között 2020-ban megkötött BIT-ben is meg lehet találni.⁷⁶

72 *India modell-BIT*, https://dea.gov.in/sites/default/files/ModelBIT_Annex_0.pdf (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

73 *Marokkó és Nigéria között 2016-ban megkötött kétoldalú beruházásvédelmi egyezmény*, <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5409/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

74 A külföldi tőke beáramlásának ösztönzését célzó államok közötti versengést jelölik így, amelyben az emberi jogi, környezetvédelmi és egyéb szabályozások felhígításával próbálják az államok vonzóbbá tenni magukat a befektetők számára, tehát ilyen módon próbálnak több külföldi tőkét bevonni.

75 A brazil modell-BIT szövege: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/4786/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

76 A Brazília és India közötti BIT szövege: https://dea.gov.in/sites/default/files/Investment%20Cooperation%20and%20Facilitation%20Treaty%20with%20Brazil%20-%20English_0.pdf (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

A Kanada és Burkina Faso között megkötött BIT-et⁷⁷ is érdemes megemlíteni, ugyanis 16. cikke a vállalati társadalmi felelősségvállalásra vonatkozóan előírja, hogy a feleknek biztatniuk kell a területeiken tevékenykedő vállalkozásokat, hogy nemzetközileg elismert társadalmi felelősségvállalásra vonatkozó minimumszabályokat fogadjanak el és valósítsanak meg, többek között az emberi jogok terén is.

Egy egyezményminta kiemelkedik az összes közül, ugyanis ebben több helyen is találunk utalást az emberi jogokra: a 2019. évi holland modell-BIT.⁷⁸ A modell-BIT 7. cikkének (1) bekezdése szerint a befektetőknek és befektetéseknek a nemzeti jognak meg kell felelniük, az egyezmény e körben pedig külön kiemeli az emberi jogi szabályokat. Az egyezménybe ezt követően több nemzetközi egyezmény is be van emelve az egyezményminta előírásai közé, megerősítve ezek fontosságát: az üzleti és emberi jogokra vonatkozó irányadó ENSZ-alapelvek, a multinacionális vállalatokra vonatkozó útmutató, amelyet a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) dolgozott ki, valamint az Európa Tanács Miniszteri Tanácsának CM/REC(2016) emberi jogokra és üzletre vonatkozó ajánlása. A holland modell-BIT 5. cikkének (3) bekezdése alapján a szerződő államok kötelezettséget vállalnak, hogy jogorvoslati lehetőséget biztosítanak az érintettek számára a gazdasági jellegű emberi jogi visszaélések elleni védelem biztosítására vonatkozó kötelezettség részeként a beruházás negatív hatásainak kijavítására. A holland modell-BIT a választottbíráskodás kapcsán, pontosabban a választottbírák kinevezése kapcsán, a 20. cikk (5) bekezdésében, külön említést tesz azok képzettségére vonatkozóan, éspedig az emberi jogok terén való felkészültségük biztosítására való törekvést ír elő. A vitarendezés folyamatában a vitarendezési testület pedig köteles lesz számon tartani a befektető magatartását, a modell-BIT 23. cikke értelmében, jelesül a befektetőnek az említett ENSZ-alapelvek és OECD-útmutató szerinti vállalásaira tekintettel.

A fentiekből kitűnik, hogy történnek komoly előrelépések a nemzetközi beruházásvédelem és emberi jogok viszonyának egyezmények általi előmozdítása terén. Néhány korábban bemutatott szabályozás mintáértékű, és ezeket érdemes számon tartani új egyezmények megszerkesztésekor. A létező egyezmények és az emberi jogok viszonyának kérdésköre nyitott marad, e téren szemléletváltásra lenne szükség a vitarendezésben.

---

4. Előrelépések és megoldások

Az államok között megkötött beruházásvédelmi egyezmények megszokott formája miatt, valamint a rengeteg már létező és még hatályos egyezmény miatt a vizsgált területen lassúnak tűnik a haladás. A létező egyezmények teljes leváltására még a nagyon elhatározott politikai szándék sem elegendő, lévén, hogy sok esetben a túlélési záradékok (*sunset clause*) miatt is lassú lenne a váltás. Érdemes kiemelni, hogy a brazil

⁷⁷ A Kanada és Burkina Faso közötti kétoldalú beruházásvédelmi egyezmény itt található: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/3460/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

⁷⁸ A szövege megtalálható itt: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5832/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

modellegyezmény (CFIA) vagy az indiai modell-BIT (2015) tartalmaznak emberi jogokra vonatkozó előírásokat, míg a Kanada és EU között megkötött CETA nem szolgálhat mintaként e téren.

Egyik megoldást a magasabb szintű emberi jogi elvárások érvényesítésére a beruházási szerződések képezik. Az ilyen szerződésekben a befektetőkre háruló felelősség kapcsán pontosabb elvárásokat lehet megfogalmazni, a nemzetközi egyezményekben található többnyire általános jellegű előírásaitól eltérően. Ezek a szerződések különösen nagyméretű beruházások esetében merülnek fel, és ilyenkor lehetőség nyílik több – a beruházás által érintett közösségek számára is fontos – kérdés kapcsán leszögezni a befektető köteleseit, mint pl. emberi jogi hatásvizsgálatok elkészítése, az érintettek érdekeinek figyelembevétele, közösségi fórumok megszervezése, a panaszok kezelésének módszere stb. Az említett beruházási szerződések körül felmerülő jogvitákat ugyanúgy a nemzetközi beruházásvédelmi választottbíráskodás joghatósága alá is lehet helyezni.

Az államok közötti egyezmények, amelyek a cégek emberi jogi kötelezettségeit részletezik és tisztázzák, fontos előrelépést jelentenek – többek között – a fentiekben is említett *smart mix* szempontjából. Az államok, mint a nemzetközi jog elsődleges szereplői, pusztá akarattal megvalósíthatják egy olyan rendszer felállítását, ami a beruházások emberi jogokra kifejtett hatásait megfelelően kezeli. Az EU szintjén készül egy irányelv, amelynek értelmében minden EU-tagállam területén működő vállalkozás köteles lesz az emberi jogokat, valamint a környezetvédelem és a jó kormányzás elveit tiszteletben tartani, illetve tevékenységükkel közvetlenül és közvetetten – tehát üzleti partnereiken keresztül is – az e téren felmerülő kockázatokat csökkenteni, illetve elkerülni. E célból átvilágítást és elszámoltathatóságot előíró irányelv áll kidolgozás alatt, ami előreláthatóan komoly hatással lesz az EU területén megvalósított beruházásokra, az EU területén működő cégekre és az ezekhez kapcsolódó értékláncokra egyaránt. Az Európai Parlament már kidolgozott egy javaslatot,⁷⁹ és következik az Európai Bizottság tervezete, amely már a végső szöveghez közelebb fog állni.

Hasonló szabályozás az ENSZ által kidolgozott kereskedelmi és beruházási megállapodások emberi jogi hatásvizsgálatának irányelveire vonatkozó dokumentum,⁸⁰ viszont ez nem egy kötelező erejű jogi instrumentum. Az ENSZ égisze alatt egy másik, ezúttal kötelező hatályú szabályozás is kidolgozás alatt áll, amelynek már a második tervezete is elérhető.⁸¹ Az egyezmény második tervezetének 14. cikke 5. bekezdésében úgy rendelkezik, hogy hatálybalépése után annak megfelelően kell értelmezni minden létező beruházásvédelmi egyezményt, és ahhoz kell szabni minden utána megkötött ilyen egyezményt is.

E nemzetközi szervezetek üzenete tiszta: olyan befektetéseket akarnak támogatni, amelyek figyelembe veszik az emberi jogi, környezeti és egyéb társadalmi kérdéseket. Politikai intézkedéseivel az EU a felelősségteljes cégeket támogatja, és az említett irányelv

⁷⁹ Az Európai Parlament által kidolgozott irányelvjavaslat, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0073_HU.html (letöltés ideje: 2021. 10. 21.).

⁸⁰ *The Guiding Principles on Human Rights Impact Assessments of Trade and Investment Agreements*, https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session19/A-HRC-19-59-Add5_en.pdf (letöltés ideje: 2021. 11. 04.).

⁸¹ *Business & Human Rights Resource Center*, <https://www.business-humanrights.org/en/big-issues/binding-treaty/> (letöltés ideje: 2021. 10. 21.).

minden az EU területén működő cég tevékenységére hatással lesz. A kötelező hatályú szabályozás hozzájárul a vállalkozások számonkéréséhez és felelősségre vonásához az emberi jogok megsértése esetében. Az EU ráadásul az egyik motorja az ISDS-rendszer radikális reformjának, amivel egy állandó multilaterális beruházási bíróság megalapítását, ezáltal pedig a rendszerbeli egyensúly megteremtését célozza.⁸²

Az említett nemzetközi és regionális kezdeményezések nem léteznének, ha az utóbbi néhány évben a nemzeti jogrendszerekben nem történtek volna komoly előrelépések téren: Európában például Franciaországban vagy Finnországban,⁸³ de Európán kívül is, például Mexikóban⁸⁴ és Kolumbiában⁸⁵ emberi jogi átvilágításra vonatkozó jogszabályok jelentek meg. Az államok igényei ilyen téren tehát tiszták, és egy olyan akarat körvonalazódott, ami e szabályok nemzetközi szintű hatálybaléptetését kívánja megvalósítani.

Nem utolsósorban az állami bíróságok joggyakorlatában bekövetkező változásokat is érdemes figyelemmel követni. Bár nem jogerős döntés, de nagy port kavart a *Milieudefensie és mások kontra Royal Dutch Shell* ügy. Az ügyben egy holland bíróság elismerte, hogy bár az UNGP nem állapít meg kikényszeríthető kötelezettségeket ilyen értelemben, az emberi jogok és az ezekhez kapcsolódó értékeket figyelembe veszi a gondossági kötelesség (*standard of care*) értelmezésében, ami magánjogi szereplőkre is alkalmazandó. Így az UNGP-t a gondossági kötelesség értelmezésében a bíróság útmutatóként használta fel.⁸⁶ Továbbá amiatt, hogy nem közjogi, hanem magánjogi, deliktuális felelősséghez kapcsolódik az ügy, a bíróság közvetett módon, a gondossági kötelesség által megkérdőjelezi a dogmát, miszerint magánjogi szereplőket közvetlen nemzetközi emberi jogi kötelezettségek nem terhelhetnek.⁸⁷

Az állami szereplőkön túl létezik egy másik nagyon fontos tényező a beruházásokkal (és nem csupán) kapcsolatos emberi jogi számonkérhetőség terén: harmadik személyek részvétele a jogviták tárgyalásában, az ún. *amicus curiae* beadványok formájában. Szükségessé válik megnyitni az eljárásokat, több lehetőséget nyújtani, főképp helyi közösségeknek, illetve szakosodott civilszervezeteknek az álláspontjaik kifejtésére az emberi jogi és egyéb szociális vagy környezeti kérdéseket is tárgyaló vitarendezési eljárásokban.

A fent említett példák azt mutatják, hogy van haladás a befektetőkre közvetlen kötelezettségeket megállapító beruházásvédelmi egyezményi előírások terén, de ugyanezekből a példákból megállapítható, hogy a haladás az egyezmények rendkívül szűk körében valósul meg.

82 *A new system for resolving disputes between foreign investors and States in a fair and effective way*, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2017/september/tradoc_156042.pdf (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

83 *Business and Human Rights Resource Center*, <https://www.business-humanrights.org/en/blog/high-hopes-for-mandatory-human-rights-due-diligence-in-2020/> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

84 *Mexico: Corporate "Due Diligence" in the field of Human Rights: the new challenge for companies*, 2021.03.25, <https://ecija.com/en/sala-de-prensa/mexico-corporate-due-diligence-in-the-field-of-human-rights-the-new-challenge-for-companies/> (letöltés ideje: 2021. 03. 25.).

85 Lásd a Kolumbia akciótervéről szóló rövid leírást: <https://globalnaps.org/country/colombia/> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

86 Kampourakis IOANNIS: *The Power of Open Norms: Milieudefensie et. al. v Royal Dutch Shell*, Verfassungsblog, 2021. június 15., <https://verfassungsblog.de/the-power-of-open-norms/> (letöltés ideje: 2021. 10. 21.).

87 *Uo.*

5. Zárógondolatok

A fentiekben bemutatott egyezmények nem valamiféle „szemezgetés” eredményét képezik rengeteg egyezmény közül, amelyek emberi jogi előírásokat, illetve kötelező jellegű normákat tartalmaznak, hanem a csupán igen kevés hasonló egyezmény közül néhány kiválasztott példa összegzése. Bár van előrehaladás e téren, még mindig nagymértékben a *soft law* típusú előírások dominálják a vizsgált kérdéskört, ami azonban nem teszi lehetővé a már említett *smart mix* megvalósulását.

A beharangozott egyéb nemzetközi egyezmények mögött úgy látszik, társadalmi akarat már régóta áll, tehát elő van készítve a tér, és remélhetőleg akad is elégséges akarat az ENSZ és más nemzetközi szervezetek szintjén, akár kötelező hatályú egyezmények ratifikálására is. A nemzetközi jog alkotóira – az államokra – hárul a felelősség, hogy az egyének jogait megvédjék egyezmények létrehozása, valamint azok betartása és előírásaik számonkérése által.

A *race to the bottom* megfékezése kapcsán a kétoldalú egyezményeknek csupán korlátozott hatásuk lehet,⁸⁸ a multilaterális megoldások képesek ezt a gyakorlatot megfelelően kiküszöbölni. Minden esetben úgy gondolom, hogy az emberi jogokra (de a környezetvédelemre, a munkavédelemre és a vállalati társadalmi felelősségvállalásra általánosságban) is kitérő, imperatív szabályokat rögzítő egyezmények a saját maguk, illetve a teljes rendszer társadalmi legitimitásának fokozásában is fontos szerepet játszanak. Az ilyen előírások által az államok a felelősségteljes beruházások ösztönzésére, illetve a beruházások pozitív hatásainak a felfokozására törekedhetnek.

Irodalomjegyzék

1. Alessandra ARCURI: *The Great Asymmetry and the Rule of Law in International Investment Arbitration = Yearbook on International Investment Law and Policy 2018*, szerk. Lisa SACHS, Lise JOHNSON, Jesse COLEMAN, Oxford University Press, Oxford, 2019, <https://ssrn.com/abstract=3152808> (letöltés ideje: 2020. 11. 09.).
2. Eric DE BRABANDERE: *Human Rights and International Investment Law*, Grotius Center Working Paper Series, 2018/075-HRL–2018. március 26.
3. Eric DE BRABANDERE: *Human rights and international investment law = Research Handbook on Foreign Direct Investment*, szerk. Markus KRAJEWSKI, Rhea T. HOFFMANN, Edward Elgar Publishing, Cheltenham UK, Northampton US, 2019.
4. Talkmore CHIDEDE: *The right to regulate in Africa's international investment law regime*, Oregon Review of International Law 20, 2019/2, 466.

88 Bár öröndetes, hogy az emberi jogok, a munkavédelem és a környezetvédelem ki vannak emelve például az EU és Kína között megkötött, ratifikálásra váró átfogó beruházási egyezményben (CAI) is. Lásd: Vanessa TSANG: *The EU-China Comprehensive Agreement on Investment – Promoting Sustainable Business and Human Rights through Investment Arbitration*, The American Review of International Arbitration, Columbia University, 2021. <http://aria.law.columbia.edu/the-eu-china-comprehensive-agreement-on-investments-promoting-sustainable-business-and-human-rights-through-investment-arbitration/> (letöltés ideje: 2022. 09. 21.).

5. Kampourakis IOANNIS: *The Power of Open Norms: Milieudéfensie et. al. v Royal Dutch Shell*, Verfassungsblog, 2021. június 15., <https://verfassungsblog.de/the-power-of-open-norms/> (letöltés ideje: 2021. 10. 21.).
6. Ursula KRIEBAUM: *Privatizing Human Rights – The Interface between International Investment Protection and Human Rights = The Law of International Relations – Liber Amicorum Hanspeter Neuhold*, szerk. August REINISCH, Ursula KRIEBAUM, Eleven International, Hollandia, 2007.
7. Ursula KRIEBAUM: *Human Rights and International Investment Arbitration = The Oxford Handbook of International Arbitration*, szerk. Thomas SCHULTZ, Federico ORTINO, Oxford University Press, Oxford, 2020.
8. Vivian KUBE, Ernst-Ulrich PETERSMANN: *Human Rights Law in International Investment Arbitration*, EUI Working Paper, LAW 2016/02.
9. Lisa SACHS, Lise JOHNSON, Ella MERRILL: *Environmental Injustice: How treaties undermine human rights related to the environment*, La Revue Des Juristes De Sciences PO, 18, 2020/1.
10. Silvia STEININGER: *What's human rights got to do with it? An empirical analysis of human rights references in investment arbitration*, Leiden Journal of International Law, 2018 (31).
11. Vanessa TSANG: *The EU-China Comprehensive Agreement on Investment – Promotiv Sustainable Business and Human Rights through Investment Arbitration*, The American Review of International Arbitration, Columbia University, 2021. <http://aria.law.columbia.edu/the-eu-china-comprehensive-agreement-on-investments-promoting-sustainable-business-and-human-rights-through-investment-arbitration/> (letöltés ideje: 2022. 09. 21.).
12. *** *A Brazília és India közötti BIT*, https://dea.gov.in/sites/default/files/Investment%20Cooperation%20and%20Facilitation%20Treaty%20with%20Brazil%20-%20English_0.pdf (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
13. *** *A new system for resolving disputes between foreign investors and States in a fair and effective way*, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2017/september/tradoc_156042.pdf (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
14. *** *Az Európai Parlament által kidolgozott irányelv javaslat*, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0073_HU.html (letöltés ideje: 2021. 10. 21.).
15. *** *Brazil modell-BIT*, <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/4786/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
16. *** *Business & Human Rights Resource Center*, <https://www.business-humanrights.org/en/big-issues/binding-treaty/> (letöltés ideje: 2021. 10. 21.).
17. *** *Business and Human Rights Resource Center*, <https://www.business-humanrights.org/en/blog/high-hopes-for-mandatory-human-rights-due-diligence-in-2020/> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
18. *** *Erasmus Institute for Public Knowledge*, <https://www.eur.nl/en/news/erasmus-institute-public-knowledge> (letöltés ideje: 2020. 11. 09.).
19. *** *Guiding Principles on Business and Human Rights. Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework*, https://www.ohchr.org/documents/publications/principlesbusinesshr_en.pdf (letöltés ideje: 2020. 10. 27.).
20. *** https://au.int/sites/default/files/documents/32844-doc-draft_pan-african_investment_code_december_2016_en.pdf (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
21. *** <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSm1-BEDzFEovLCuW1a0Szab0oXTdImnsJZZVQcIMOUuG4TpS9jwIhCJcXiuZ1yrkMD%2FS-j8YF%2BSXo4mYx7Y%2F3L3zvM2zSubw6ujlnCawQrJx3h1K8Oodka6DUwG3Y> (letöltés ideje: 2022. 03. 15.).

22. *** <https://globalnaps.org/country/colombia/> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
23. *** <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5500/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 22.).
24. *** <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/3092/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
25. *** <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5373/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 22.).
26. *** <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/4715/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 22.).
27. *** <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5912/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
28. *** <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5724/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
29. *** <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5383/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
30. *** <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5832/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
31. *** [https://www.investorstatelawguide.com/documents/documents/BIT-0008%20-%20Argentina-Spain%20\(1991\)%20%5Benglish%20translation%5D%20UNTS.pdf](https://www.investorstatelawguide.com/documents/documents/BIT-0008%20-%20Argentina-Spain%20(1991)%20%5Benglish%20translation%5D%20UNTS.pdf) (letöltés ideje: 2020. 10. 22.).
32. *** *India modell-BIT*, https://dea.gov.in/sites/default/files/ModelBIT_Annex_0.pdf (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
33. *** *Investment Policy Hub*, <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements> (letöltés ideje: 2022. 03. 15.).
34. *** *John Ruggie affirms „smart mix” includes mandatory measures at Finnish EU Presidency conference*, <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/john-ruggie-affirms-smart-mix-includes-mandatory-measures-at-finnish-eu-presidency-conference/> (letöltés ideje: 2022. 03. 15.).
35. *** *Kanada és Burkina Faso közötti kétoldalú beruházásvédelmi egyezmény*: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/3460/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
36. *** *Maastricht Principles on Extraterritorial Obligations of States in the Area of Economic, Social and Cultural Rights*, https://www.fidh.org/IMG/pdf/maastricht-eto-principles-uk_web.pdf (letöltés ideje: 2022. 03. 15.).
37. *** *Marokkó és Nigéria között 2016-ban megkötött kétoldalú beruházásvédelmi egyezmény*, <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5409/download> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
38. *** *Mexico: Corporate “Due Diligence” in the field of Human Rights: the new challenge for companies, 2021.03.25*, <https://ecija.com/en/sala-de-prensa/mexico-corporate-due-diligence-in-the-field-of-human-rights-the-new-challenge-for-companies/> (letöltés ideje: 2021. 03. 25.).
39. *** *OECD Declaration on International Investment and Multinational Enterprises-nek*, <http://www.oecd.org/daf/inv/mne/48004323.pdf> (letöltés ideje: 2020. 10. 27.).
40. *** *Principles of Responsible Investment*, <https://www.unpri.org/> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).
41. *** *SADC modell-BIT*, <https://www.iisd.org/itn/wp-content/uploads/2012/10/sadc-model-bit-template-final.pdf> (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).

42. *** *SADC Protocol on Finance and Investment*
43. *** *The Court that Rules the World*, <https://www.buzzfeednews.com/article/chrishamby/super-court> (letöltés ideje: 2022. 03. 15.).
44. *** *The Guiding Principles on Human Rights Impact Assessments of Trade and Investment Agreements*, https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session19/A-HRC-19-59-Add5_en.pdf (letöltés ideje: 2021. 11. 04.).
45. *** *UN experts voice concern over adverse impact of free trade and investment agreements on human rights*. Genf, 2015, <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=16031> (letöltés ideje: 2022. 03. 15.).
46. *** https://www.sadc.int/files/4213/5332/6872/Protocol_on_Finance__Investment2006.pdf (letöltés ideje: 2020. 10. 21.).